

VARGA MÁRIA

Beszélgetés Matúz Gáborral, a *Nincs kegyelem* című film rendezőjével

A Nincs kegyelem kapcsán eszembe jutott, hogy mi volt az én első találkozásom a témával. A nyolcvanas években diákként utazgattunk Nyugat-Európában, és találkoztunk ottani egyetemistákkal. Azt hiszem, a franciaországi Taize-ben beszélgettünk fiatalokkal, akik 1956-ról kérdeztek. Emlékszem, a szó szoros értelmében semmit nem tudtam mondani. Szerencsére volt ott egy történelemszakos fiú, aki beszélt valamit róla, de arra sem emlékszem, hogy mit. Sőt, azon sem csodálkoztam el, hogy ők ott többet tudnak a dolgról, mint mi, magyarok. Visszagondolva, azért ez meglehetősen abszurd helyzet volt: valami elképesztően lebutított világban éltünk akkor is. Valószínűleg Te egészen másként találkoztál 56 témájával, hiszen – a filmjeid is mutatják – élénken foglalkoztat a történelem.

A történelem és az irodalom iránti érdeklődésem már általános iskolás koromban, a hetvenes évek elején eléggé nyilvánvalóvá vált, rengeteget olvastam, és az akkor elérhető filmek közül is főleg a történelmi témájúak fogtak meg... Bár, így a kérdés nyomán jobban visszagondolva, igazából „mindenevő” voltam. De azt hiszem, először mégsem olvasmány- vagy filmélményként szereztem tudomást ötvenhatról, hanem édesapámtól hallottam arról a bizonyos októberrel, még hozzá úgy, hogy mindenféle kétely nélkül forradalomként emlegette az akkori történéseket. Ő Etesen született, néhány kilométerre Salgótarjától, és – mondhatni – természetesen a tarjáni sortűzről mesélt sokat. Tőle úgy hallottam, hogy 131 embert lőttek agyon a pufajkások és az oroszok. Ráadásul a történet eredetiben valahogy úgy szól, hogy annak a bizonyos december 8-ai szombatnak a délutánján megjelent a portájuknál egy szemmel láthatóan ideges, kétségbeesett fiatalember, kezében gyűrögetve a kalapját, és azt mondta nagyapámnak: „Jani bácsi, baj van! Lajos meghalt... Lelőtték az oroszok.” Nagyapám összehúzott szemekkel méregette a rossz hír hozóját – ismerte egyébként –, aztán megfordult, és elkiáltotta magát: „Lajos!” Édesapám bukkant elő a ház mögül, kezében baltával. Éppen fát vágott. Az illető természetesen nagyon megörült, hogy barátját és kollégáját életben találja, de hozzátette, egy perccel korábban kész lett volna akár megesküdni is arra, hogy édesapámat a halottak között látta a tarjáni főutcán.

Meghatározó élmény lehetett...

Úgy fogalmaznék, hogy a későbbiekben vált meghatározóvá, kisgyerekként inkább csak érdekesnek találtam, különösebben nem foglalkoztam vele vagy legalábbis nem emlékszem, hogy hosszabban lekötött volna. Aztán, már felső tagozatos voltam, amikor a kezembe kerültek Berkesi András, Moldova György és Szilvási Lajos könyvei. Ezekben találkoztam ismét 1956-tal, de némiképp más megközelítésben, mint odahaza.

Sajátságos névsor, a Kádár-kor ponyva- és bulvárirodalmának emblematikus alakjai, hatalmas olvasótáborral bírtak egyenként is. Berkesi nem mellesleg ávós volt, Moldova pedig a mai napig nem titkoltan Kádár János rajongója.

Berkesi dolgozott az ÁVH-nál, kíméletlen ember hírében állt, több koncepció per előkészítésében vett részt, aztán őt is elítélték, ült néhány évet börtönben, 1956-ban a forradalmárok ellen harcolt. Szilvási Lajos ezzel szemben a forradalom napjaiban az Obersovszky Gyula által szerkesztett *Igazság* c. lapnál dolgozott, ők ketten tehát a barikád két különböző oldalán álltak. Ezekről persze a hetvenes években semmit nem tudtam. Mindenesetre Berkesi egyik könyve, az *Októberi vihar* máig élő emlék, mégpedig azért, mert – már a középiskolában – enyhe szóváltásba keveredtem a történelemtanárommal 1956 megítélését illetően. Másodikos vagy harmadikos lehettem, amikor az egyik órán ezzel a bizonyos Berkesi-könyvvel hozakodtam elő, amiben azt olvastam, vagy legalábbis úgy értettem a szerző által leírtakat, hogy 1956 nem egyértelműen ellenforradalom volt, vagy legalábbis nem minden részében. Emlékszem tanárom kissé meglepett, csodálkozó, gyanakvó arcára, amit gyorsan követett a vita hirtelen lezárása, és emlékeim szerint máskor ez a téma elő sem került. Olyasféle tekintettel méregetett, mint aki nem akarja elhinni, hogy legálisan hozzáférhető olvasmányok alapján bármelyik tanítványa a hivatalos és általa is vallott értelmezést megkérdőjelező következtetésre juthat.

Akár ki is csaphattak volna az iskolából?

Nem fajult a vita idáig. Huszár Miklósnak hívták egyébként ezt a tanáromat, és ő tanította a *Világnézet* c. tantárgyat is. Akkurátus, precíz, rendszerető ember volt, keményen kézben tartotta a társaságot, ami 14-18 éves fiatalemberek esetében azért nem mindig könnyű. Nagyon szeretett focizni, és egyébként – nem mellesleg – az MSZMP iskolai alapszervezetének titkára volt. Huszár tanár úr amúgy egy alkalommal arról beszélt nekünk, hogy szeretné, ha még az ő életében megvalósulna a kommunizmus, és ennek látja is a lehetőségét. Nem sokkal később aztán, ötvenvalahány éves korában, meghalt. Akkor már végeztem, túl voltam az érettségin, de úgy hallottam, hogy focizás közben szívinfarktust kapott, az vitte el. Azt hiszem, kedvelt

engem, mint az egyik olyan tanítványát, akihez közel áll a történelem, és valamennyire el is igazodik a tananyagban.

Kezd egy íve kirajzolódni annak, miként jutottál el addig, hogy vászonra vidd a tarjáni sortüzet...

Évtizedek távlatából visszatekintve tűnhet úgy, mintha az ember útja automatikusan vezetne erre vagy arra. Fiatal felnőttként, már a nyolcvanas években értek újabb impulzusok 1956-tal kapcsolatban, amikor megismerkedtem egy fiatal katolikus pappal. Mocsáry Csaba némi idő elteltével a bizalmába fogadott, és rendszeresen megkaptam tőle az akkor illegálisnak gondolt szamizdat *Beszélő* stencilezett példányait, amelyeknek a többségét persze elolvasás után vissza kellett adnom, mert a legtöbb lapszámból csak egy darab volt neki is.

Én pedig ifjúsági hittanra jártam Mocsáry Csabához a nyolcvanas években, de ott nem derült ki ez a fajta ellenzéki sége. A Beszélőben olvasható írások hozzáadtak valamit a forradalomról addig alkotott képhez?

Gyökeresen nem változott meg az álláspontom, bár feltehetően kiegészült. Igazából nem kötök az akkor szamizdatnak hitt folyóirathoz semmilyen revelatív meglátást, szempontot, legalábbis azok a számok, amelyek a kezembe kerültek, nem tartalmaztak ilyesmit. Tetszett a lap, mert körülötte valami titokzatosság, amire még ráerősített, hogy egy plébánián jutottam hozzá a példányokhoz.

Lassan elérkeztünk a rendszerváltozáshoz...

Elérkeztünk 1989–90-hez. A „beszélős” idők után pár évvel, már főállású újságíróként, a *Pesti Hírlap*nál, de főleg a *Demokratán*nál, majd televíziós műsorvezetőként az *Éjjeli menedék*ben foglalkoztam időnként ötvenhatos témákkal, megismertem Wittner Máriát, Pongráz Gergelyt, Obersovszky Gyulát és másokat a forradalom egykori résztvevői közül, interjúztam Berkesivel, Moldovával és Szilvásival – az utóbbival készült anyag meg is jelent –, kezdtem egyre átfogóbban, árnyaltabban látni a forradalom és szabadságharc időszakát, az október 23-ához vezető történéseket és a november 4-ét követő megtorlásokat, a traumát követő gyors konszolidációt. Mindezzel együtt még véletlenül sem állítom azt, hogy tökéletesen képből lennék az 1956-os évszámmal jelölt, nem csupán az adott évet magában foglaló történelmi korszakkal, ami leginkább bolsevista diktatúráként írható le, de valamelyes jártasságra azért szert tettem a témát illetően.

Először dokumentumfilmeket rendeztél, utána két dokumentum-játékfilmet. Miért kedveled ezt a hibrid formát? Van ennek hagyománya? Léteznek ismert rendezők ebben a műfajban?

Nem állok különösebb érzelmi viszonyban egyik műfajjal sem, bármelyiket el tudom fogadni. Adott esetben mindegyiknek meg lehet a létjogosultsága. Azt pedig, hogy vannak-e ismert rendezők ebben a műfajban, nem tudom. Jómagam egyet sem ismerek.

Lehetséges, hogy egyszer majd a játékfilm műfaját választod, és ezeket – szigorúan műfaji értelemben – afféle bemelegítésként lehet tekinteni?

Nem tudatos elhatározás van amögött, hogy először dokumentumfilmet, aztán dokumentum-játékfilmeket rendeztem. Az elmondani kívánt történet és a rendelkezésre álló lehetőségek együttesen határozzák meg, melyik formát választom.

Amikor készültél a filmre, végignézted a témában korábban született játékfilmeket, esetleg olvastál szépirodalmat is? Vagy inkább a történelmi anyagokat tanulmányoztad?

Viszonylag sok ötvenhatos filmet láttam, játék- és dokumentumfilmet egyaránt, amelyek a legkülönfélébb – intellektuális, krimyszerű, populáris – megközelítésekben foglalkoztak a témával. Olvasni inkább történelmi munkákat olvastam 56-ról, mint szépirodalmat.

Megítélésed szerint eléggé feldolgozta a filmművészet 56 témáját?

Nem.

Melyik film tette rád a legnagyobb hatást?

Volt olyan, amelyik tetszett, volt, amelyik nem, de a legtöbb vagy talán mindegyik alkotásról azt gondolom, jó, hogy elkészült, hiszen segíthetnek árnyaltabbá tenni az 1956-ról kialakult képet, ami jelenleg még nem igazán nevezhető letisztultnak.

Hogy érted ezt? Vannak hamis képzetek vagy történelmietlen állítások?

Bizonyára vannak hamis képzetek és történelmietlen állítások, hiszen miért ötvenhatal kapcsolatban ne lennének? Szinte bármelyik nevezetes történelmi eseményünkre vetünk egy pillantást, azt látjuk, hogy egymással akár homlokegyenest ellenkező állítások vannak jelen a köztudatban, kezdve a honfoglalással, folytatva II. Lajossal és a Csele-patakkal, Zrínyivel és a vadkannal, vagy ugorva jó nagyot az időben, vegyük Petőfi rejtélyes eltűnését – Barguzin vagy nem Barguzin –, és ugyanez a helyzet 1956-tal is. Nézzük például Nagy Imrét. Valójában ki is volt ez az ember? Melyik arca volt az igazi? A bolsevik? Tudjuk, hogy Vologya néven az NKVD-nek dolgozott, egyes megközelítések szerint nem kevesek erőszakos halálát elősegítve a sztálini időszakban. A földosztó vagy a padlássópró? A magyarországi németek deportálója? A mártír miniszterelnök, aki élete utolsó pillanatában sem tagadta meg kommunistaságát, a kommunizmust? De szóba hozhatjuk

a „pesti srácokat”, feltehetjük a kérdést, kinek a forradalma volt '56: a vidéké vagy a fővárosé? Valójában hányan gondolták komolyan, hogy akár az életük árán is szembeszállnak a szovjetekkel? Csupa olyan felvetés, amelyek mindegyikének vannak hívei, elvakultak és mérsékeltek egyaránt. Vagy talán nem is kell ilyen mélyre menni, elegendő lehet, ha tartunk egy rövid, a teljességre törekvő tudatosan mellőző névsorolvasást, s világosan látszik, mi minden keveredhet bennünk, amikor a forradalom és szabadságharc képét próbáljuk megrajzolni a magunk vagy a gyermekeink, az utánunk következő generációk és nemzedékek számára: Eörsi László, Jobbágyi Gábor, Kahler Frigyes, M. Kiss Sándor, Ständeisky Éva vagy éppen Wittner Mária, Rácz Sándor, Mécs Imre, Krassó György, Göncz Árpád, Nagy Erzsébet, Vásárhelyi Mária, esetleg még, mintegy kakukktójásként, idekívánkozik Havas Szófia neve. Ha őket hallgatjuk vagy olvassuk – hallgattuk vagy olvastuk –, támadhat az az érzésünk, hogy esetleg nem is ugyanarról a történelmi eseményről beszélnek-beszéltek. Óhatatlanul megfordul az ember fejében, hogy akkor most kinek van igaza, kinek az interpretációját tekintse hitelesnek. És ha egyikét vagy másikat tekintjük történelmileg és történetileg elfogadhatónak, akkor az ezzel szemben álló gondolatokat természetesen hamis képzetekként, történelmietlen megnyilvánulásokként könyveli el. Netán úgy van vele, mint jómagam, aki nem feltétlenül tartom ördögtől valónak egy esemény többféle olvasatát, az értékelések és vélemények ütközését-ütköztetését. Valószínűleg az idő rendezi majd el 1956 helyét és szerepét is a magyar és a világtörténelemben egyaránt, előbb vagy utóbb talán eljön a megnyugvás, de ha netán nem így lesz, remélhetőleg akkor sem dől össze a világ.

Megkérdezted kamerán kívül az egykori események szereplőit, hogy később hogyan alakult a sorsuk? Milyen megtorlások érték őket?

Hosszasan beszélgettem filmbeli interjúalanyaimmal, de kirívóan durva megtorlásról senki nem számolt be azok közül, akik konkrétan ott voltak a tömegben vagy csak az utcán tartózkodtak éppen, amikor megszólaltak a fegyverek. Tudomásom szerint nem zárták börtönbe, nem kínozták meg egyiküket se, igaz, piederasztálra sem emelték őket. Dolgoztak, dolgozhattak, bár volt olyan megszólaló, akinek az édesapját, a férjét hosszú évekre ítélték. Fontos megjegyezni, hogy a filmben megszólalók egyike sem volt tudatos forradalmár, hangsúlyozottan véletlenül keveredtek az eseményekbe.

A Nincs kegyelem egy Karády-dal címe is. Tudatosan választottad? Miért?

Szinte a kezdetek kezdetén ez jutott az eszembe. Mondhatni, a történet maga kívánta így. De írt ilyen címmel dalt a Piramis együttes, könyvet Rejtő Jenő, s volt több film is – amerikai, magyar és spanyol –, ami ezen a címen ment a mozikban.

A Nincs kegyelem c. filmed sokkal drámaibb és érzelmesebb alkotás, mint a korábbi, A legbátrabb város. Előre tudtad, hogy ilyen lesz?

Mondhatnám, így alakult, bár ez nem volna egészen pontos. Mindenképpen szerettem volna, ha érzelmekre ható film kerekedik a történetből. De nem mérícskéltem hideg fejjel, hogy mennyi dráma, érzelem és egyéb összetevőből álljon a film. Szabadjára engedtem a képzeletemet – aminek persze természetes gátat szabtak a tények –, a valóság megismert darabkáit egybefűztem a fantázia alkotta képekkel, hogy egy viszonylag kerek történetet kapjon a néző.

Kiderült-e azoknak a személye, akik lőttek, és akik elrendelték a sortüzet? Mi lett a sorsuk?

Néhány pufajkást elítéltek, pár embert becsuktak közülük, egy-két évet leültek, majd szabadon engedték őket. Aztán éltek, míg meg nem haltak. Illetve, állítólag, még van sortüzes pufajkás, aki él. Az igazságszolgáltatás viszont nem nagyon firtatta a magasabb beosztású egyenruhások és politikusok, valamint a szovjetek szerepét a bekövetkezett tragédiában. Nem volna igaz állítás azt mondani, hogy szóba sem került a felsőbb régiókba vezető szálak kibogozása, de az Antall József–Göncz Árpád–Sólyom László-háromszögben elhalt a dolog – legalábbis van egy ilyen olvasata az igazságtétel elmaradásának. Részben ennek köszönhetően nagyon sok még a fehér folt, és erősen kérdéses, hogy bármikor is teljes képet kaphatunk-e arról, pontosan mi és hogyan történt azon a bizonyos december 8-án Salgótarjában, és mi vezetett a tragédiához, milyen szerepet játszott a véletlen és a tudatosság a tragédia bekövetkeztében.

A rendszerváltozás után is csak Biszku Béla szerepét vizsgálták a sortűz ügyében?

Nincs tudomásom, hogy egyáltalán komolyan szóba került volna bárki másnak a számonkérése. Nem tanulmányoztam különösebben Biszku szerepét, de úgy tudom, több mint húsz évvel ezelőtt, a salgótarjáni sortűz miatt indult perben is csupán tanúként hallgatták meg, majd néhány évvel ezelőtt, bizonyos tekintetben abszurd módon, a kommunista rendszer bűneinek nyilvános tagadása miatt – vagy valami ilyesféle jogcímen – került az igazságszolgáltatás látókörébe, amihez még hozzácsapták a lőszerrel való visszaélés és a Nyugati téri, valamint a salgótarjáni sortüzet mint vádpontokat. Talán 2013-ban indult a bírósági eljárás, amiben végül a sortüzek ügyében felmentették, és így kapott pár évet – felfüggesztve.

Salgótarjában és Balassagyarmaton decemberben játszották a filmedet, úgy tapasztaltam, hogy tetszett a nézőknek. Te milyen visszajelzéseket kaptál?

Alapvetően jó visszajelzéseket kapok. A mozisok beszámolóí szerint a vetítéseket jellemzően csendben üli végig a közönség, nincs nagyon ki-mászkálás, „popkornozás”, okostelefonnal való babrálgatás. Szinte mindenkit megérint a film érzelmileg, és a hivatásos műtészek is többnyire pozitívan értékelik, a megjelent kritikák szerzői értő megközelítésben foglalkoznak a *Nincs kegyelemmel*. A test középpontba helyezése nem kevesek számára persze – mondhatni: természetesen – meghökkentő, de egészében véve a film végére azért kialakul valamiféle egyensúlyi állapot a nézők lelkében. Ahol pedig jelen vagyok az előadáson, s utána alkalom kínálkozik beszélgetésre a nézőkkel, ott szinte mindig visszatérő téma az igazságtétel elmaradása, sokan keserűen, elkeseredetten szólnak hozzá, s nehezményezik például a Kádár-rendszer működtetőinek az átlagosnál jóval magasabb nyugdíját.

Mit tudhatunk a film további sorsáról?

Szeretnénk DVD-n megjelentetni, vélhetően akad néhány televíziós csatorna, amelyik bemutatja majd aztán, és tervezünk egy képes albumot a forgatáson született kiváló fényképfelvételekből. Nem kapcsolódik közvetlenül a filmhez, de kezdeményeztem egy múzeum létrehozását, ami viselhetné azt a nevet, hogy a Sortüzek Háza, és amely alapvetően az 1956-os sortüzeknek állítana emléket. Első lépésként bejegyeztettem a sortuzekhaza.hu domain nevet, és beszélgetéseket kezdeményeztem olyanokkal, akik a legkülönfélébb módon segíthetik ennek a projektnek a megvalósulását.

